

MARTIN AMIS

Koba cel cumplit
Râsul și cele Douăzeci de Milioane

Traducere din limba engleză și note de
Radu Paraschivescu

Cuprins

PARTEA I PRĂBUȘIREA VALORII VIEȚII OMENEȘTI

Preliminarii	9
Scrisori de acreditare	11
Context	12
Mai mult context	16
Politizarea somnului	21
Și mai mult context	28
Zece teze despre Ilici	34
Cine-pe cine?.....	45
Nesigur: și mai mult context	57
Prăbușirea valorii vieții omenești în practică (1).....	63
Cel din urmă Nicolae	67
Prăbușirea valorii vieții omenești în practică (2).....	72
Mutarea pe cealaltă planetă	74
Agonia eroică a gulagului.....	86
Izolatorul.....	93
Oamenii noi.....	98
Mustăcioara și Mustățoaia	99

PARTEA A DOUA
IOSIF CEL GROAZNIC: CURSUL SCURT

Recensământ	117
Georgia	118
Demian Bednii.....	123
Pata cenușie, ochii galbeni.....	126
Tenul de tip Kremlin	132
Ritmuri de gândire	134
Sucesiunea	135
Teoria	140
Al Doilea Octombrie și distrugerea țărânimii	143
Femeile	154
Bărbați și munți	160
1933: Teroarea prin Foamete	162
Stiloul cu otravă	167
Industria grea	171
Kazahstan.....	173
Congresul Învingătorilor (1).....	173
Aplauze prelungite, furtunoase	177
Congresul Învingătorilor (2).....	178
Povestiri din Kolîma.....	182
Uciderea lui Kirov.....	187
Copiii.....	190
Rățiunea și Marea Teroare (1)	195
Procese-spectacol	200
Rățiunea și Marea Teroare (2)	203

Intervenții	211
Voci din Ejevșcina	218
Eh.....	224
În coșmarul european / Căinii bat și bat avan	227
Zoia Kosmodemianskaia	233
Gustul din gura lui Stalin	236
Vitejie bolșevică.....	238
Iubește sângele / Pământul rus.....	241
Povestea cea mai tristă	248
La bătrânețe	250
Ploșnița	259
Sfârșitul.....	269
Perfecțiunea negativă.....	274

PARTEA A TREIA CÂND NOI, MORȚI, ÎNVIEM

Scrisoare către un prieten	283
Începuturile căutării bunei-cuviințe.....	295
Noapțile de la Butîrki	298
Cele patruzeci de zile ale Kenghirului	301
Cum stelele-i sunt Noapții cunoscute.....	308
Postfață: scrisoare către fantoma tatălui meu.....	312
<i>Mulțumiri</i>	321
<i>Index</i>	325

Partea I
PRĂBUȘIREA
VALORII VIETII
OMENEȘTI

Preliminarii

Iată mai jos a doua frază din *Recolta durerii: colectivizarea sovietică și teroarea prin foamete* de Robert Conquest:

Acest lucru se vede cu atât mai bine în cazul de față, deoarece în acțiunile înregistrate aici aproximativ douăzeci de vieți umane s-au irosit nu pentru fiecare cuvânt, ci pentru fiecare literă din această carte.¹

Doar fraza de mai sus reprezintă 3540 de vieți. Cartea are 414 pagini.

„Mâncau chiar și bălegar de cal — adesea găseau aici boabe de grâu.“ (1 060 de vieți). „Oleg Voițișhovski și-a salvat familia (...) mâncând carne de cal — cai de la colectivă, uciși de răpciugă, și de alte boli.“ (1 940 de vieți). Conquest citează din romanul eseistic-documentar *Panta rhei* al lui Vasili Grossman: „Fețișoarele copiilor erau bătrânicioase, chinuite, de parcă trăiseră pe lume 70 de ani; dar către primăvară nici fețișoare nu mai aveau — aveau parcă ba un cap de pasăre cu cioc, ba o mutră de broscui, cu buze subțiri și mari, de porcan cu gura căscată.“² (4 140 de vieți). Și Grossman continuă:

În câte o izbă se duce război. Fiecare îl urmărește pe fiecare, fiecare fură firimiturile celuilalt. Soția e

1. Robert Conquest, *Recolta durerii: colectivizarea sovietică și teroarea prin foamete*, trad. de Bogdan Marchidanu, Humanitas, București, 2003, p. 7.

2. Vasili Grossman, *Panta Rhei*, trad. de Janina Ianoși, Polirom, Iași, 2014, ed. ebook, par. 6.61.

împotriva soțului, soțul — contra soției. Mama își urăște copiii. Iar în altă izbă domnește dragostea de neclintit. Am văzut și așa ceva — patru copii, iar mama le spunea povești ca ei să uite de foame, deși ea însăși de-abia își mai mișca buzele. Îi lua în brațe, cu toate că nici mâinile nu și le mai putea ridica. În ea rămăsese numai dragostea. Și oamenii au băgat de seamă — unde era ură, se murea mai repede. Eh, dar nici dragostea n-a ajutat. A murit tot satul, până la ultimul om. N-a mai rămas nici urmă de viață.¹

În felul ăsta: 10 260 de vieți. Canibalismul se practica — și era pedepsit — pe scară largă. Însă nu toți acești antropofagi mizerabili au primit pedeapsa capitală. La sfârșitul anilor 1930, 325 de canibali din Ucraina încă ispășeau condamnări de închisoare pe viață în lagărele de muncă baltice.

Foametea a fost impusă: țăranii au fost deposedați de mâncare. Pe 11 iunie 1933, ziarul ucrainean *Vesti* a lăudat un membru „vigilent“ al poliției secrete pentru demascarea și arestarea unui „sabotor fascist“ care ascunsese niște pâine într-o scobitură de sub o grămadă de trifoi. Cuvântul acela, *fascist*. O sută patruzeci de vieți.

În paginile acestea, prepozițiile nevinovate de tipul *la* sau *spre* reprezintă uciderea a șase sau șapte familii mari. Există o singură carte importantă despre acest subiect — a lui Conquest. Încă o dată: are 414 pagini.

1. Vasili Grossman, *Panta Rhei*, ed. cit., par. 6.76.

Scrisori de acreditare

Sunt un romancier și critic în vârstă de cincizeci și doi de ani, care a citit recent câțiva metri de cărți despre experimentul sovietic. Pe 31 decembrie 1999, împreună cu Tony Blair și regina, am luat parte la festivitățile de la Millennium Dome din Londra. Prezentată ca o sărbătoare a tehnologiei de vârf într-un peisaj feeric, seara a semănat cu o escală de cinci ore într-un aeroport german de mâna a doua. Pentru alții, seara a reprezentat o tentativă de cinci ore de-a *ajunge* la un aeroport german de mâna a doua — așa că n-o să mă plâng. Știam că mileniul era un non-eveniment, care nu reflecta nimic altceva decât interesul nostru față de zerouri; și știam oricum că 31 decembrie 1999 nu însemna trecerea într-un nou mileniu.¹ Dar seara aceea chiar a părut să marcheze sfârșitul secolului XX; iar secolul XX este considerat unanim cel mai rău secol al nostru de până acum (o impresie întărită de noua carte pe care-o citeam: *Reflections on a Ravaged Century* de Robert Conquest). Sperasem ca la miezul nopții să am parte de un soi de frison milenarist. Dar n-am avut parte de el la Dome. Cu toate acestea, după o zi sau două am început să scriu despre secolul XX și despre ce consideram eu principala lui lacună. Din acel articol, sau pamflet, a crescut volumașul pe care-l țineti acum în mână. Am scris despre Holocaust într-un roman (*Săgeata timpului*). Postfața lui începe astfel:

1. Momentul intrării într-un nou mileniu a fost la miezul nopții de 31 decembrie 2000. Asta fiindcă am trecut de la î.Ch. la A.D. fără un an zero. Vladimir Putin a descris intrarea în noul (pseudo)mileniu drept „a 2000-a aniversare a creștinătății“ (n.a.).

Această carte este dedicată surorii mele, Sally, care, pe când era foarte mică, mi-a făcut două servicii enorme. A stârnit în mine instinctele protectoare și mi-a dăruit amintirea din copilărie dacă nu cea mai veche, cu siguranță cea mai puternică și mai radi-oasă. În acel moment avea, probabil, vreo jumătate de oră. Eu aveam patru ani.¹

Simt nevoia să consemnez că, între Millennium Night și adevărata intrare în noul mileniu, un an mai târziu, sora mea a murit la vârsta de patruzeci și șase de ani.

Context

În 1968 mi-am petrecut vara ajutând la refacerea instalației electrice a unei vile burgheze dintr-un cartier nordic al Londrei. A fost singura mea experiență de viață proletară. În plus, a fost pasageră și justificată: după ce mi-am făcut treaba, m-am mutat în vila burgheză cu tatăl meu și cu mama vitregă (ambii romancierii, deși tata era de asemenea poet și critic). Nu peste multă vreme avea să ni se alăture sora mea. În vara aceea, urmăream, bineînțeles, evenimentele din Cehoslovacia. În iunie, Brejnev a trimis 16 000 de oameni pe graniță. Opțiunea militară a „chestiunii cehoslovace” s-a numit Operațiunea Tumoarea... Tata fusese la Praga în 1966 și stabilise multe contacte acolo. Pe urmă a devenit o glumă de familie — șuvoiul de chei

1. Martin Amis, *Săgeata timpului sau Natura fărădelegii*, trad. de Dana Crăciun, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 237.

care veneau să ne viziteze la Londra. Erau cehi fugari, cehi nebuni și cel puțin un ceh venerabil, romancierul Josef Škvorecký. Iar pe urmă, în dimineața de 21 august, tata s-a ivit în pragul ușii care dădea spre curte, unde echipa de instalatori făcuse o pauză, și a rostit cu un glas înfrânt și amar: „Tancuri rusești în Praga“.

Am împlinit nouăsprezece ani patru zile mai târziu. În septembrie m-am dus la Oxford.

Primele două texte din *The Letters of Kingsley Amis* alcătuiesc singura ocazie, dintr-o carte de 1 200 de pagini, în care tata mi se pare cu neputință de recunoscut. Aici el își îndeamnă un tovarăș slab de înger să se alătore cauzei. Tonul (deschis, bătrânesc, „sever-sentimental“) e cu totul străin: „Serios acum, chiar nu se face să pleci așa din Partid. Asta-i bună, John. Nu-mi place deloc ce faci.“ A doua scrisoare are la sfârșit un desen cu secera și ciocanul. Tata era membru al Partidului Comunist, avea carnet și respecta ordinele — care-or fi fost — venite de la Moscova lui Stalin. Era noiembrie 1941: avea *el* nouăsprezece ani și tocmai intrase la Oxford.

1941. Kingsley ignora pe deplin, să presupunem, cataclismele interne din URSS. Însă politica ei externă nu invita sub nicio formă să-i fii loial. Un rezumat. August 1939: Pactul Sovieto-Nazist. Septembrie: invadarea și împărțirea Poloniei de către sovieto-naziști (plus un al doilea pact: Tratatul Sovieto-German pentru granițe și prietenie). Noiembrie 1939: anexarea Ucrainei de Vest și a Bielorusiei de Vest, precum și tentativa de invadare a Finlandei (având ca rezultat, în luna următoare, excluderea URSS din Liga Națiunilor). Iunie 1940: anexarea Moldovei și a Bucovinei de Nord. August 1940: anexarea Lituaniei,

Letoniei și Estoniei; plus uciderea lui Troțki. Aceste anexări și deposedări ar fi părut modeste prin comparație cu succesele haotice ale lui Hitler din aceeași perioadă. Iar apoi, în iunie 1941, bineînțeles că Germania a atacat Uniunea Sovietică. Tata se aștepta, pe bună dreptate, să ia parte la război; rușii îi erau acum aliați. Acela a fost momentul când a intrat în partid și i-a rămas fidel timp de cincisprezece ani.

Cât de mult știau tovarășii de la Oxford în 1941? Proteste publice împotriva lagărelor sovietice de muncă silnică aveau loc în Occident încă din 1931. Existau de asemenea multe relatări solide cu privire la haosul violent al colectivizării (1929–34) și la foametea din 1933 (deși încă nu existau indicii că foametea ar fi fost un instrument al terorii). Și mai erau procesele-spectacol de la Moscova din 1936–38, la care aveau acces jurnaliștii și observatorii străini și care erau monitorizate în întreaga lume. În aceste șarade pompoase și rizibile, renumiți Bolșevici Vechi „mărturiseau” că erau dușmani de demult ai regimului (și alte acuzații ridicole de la sine). Puberul Soljenițin a fost „uluit de caracterul fraudulos al acestor procese”. Cu toate acestea, lumea în ansamblu a fost de altă părere și a acceptat în continuare indignarea cu care sovieticii negau foametea, înrobirea țăranilor și munca silnică. „Nu exista nicio scuză pentru a crede în povestea stalinistă. Toate scuzele care s-ar putea formula sunt iraționale”, scrie Conquest în *Marea teroare*. Lumii i s-a dat de ales între două realități; iar tânărul Kingsley, laolaltă cu majoritatea covârșitoare a intelectualilor de pretutindeni, a ales-o pe cea care nu trebuia.

Comuniștii de la Oxford vor fi știut, cu siguranță, de decretul sovietic din 7 aprilie 1935, potrivit căruia copiii de la doisprezece ani în sus deveneau „pasibili de toate

măsurile punitive“, inclusiv moartea. Se pare că această lege, care a fost publicată pe prima pagină din *Pravda* și a provocat o consternare unanimă (reducând Partidul Comunist Francez la argumentul că, în socialism, copiii deveneau adulți foarte repede), trebuia să servească două scopuri importante. Primul era social: decretul avea să grăbească debarasarea de mulțimile de orfani sălbatici și vagabonzi pe care-i crease regimul. Al doilea scop, în schimb, era politic. Decretul exercita o presiune barbară asupra vechilor opoziționiști Kamenev și Zinoviev, care aveau copii aflați la vârsta potrivită; acești oameni aveau să cadă în scurt timp, cu clanurile lor cu tot. Legea din 7 aprilie 1935 a însemnat cristalizarea stalinismului „matur“. Imaginați-vă greutatea mânușii cu care vă lovea Stalin peste față; imaginați-vă greutatea.¹

Pe 7 aprilie 1935, tata mai avea nouă zile până să împlinească treisprezece ani. S-o fi întrebat vreodată, când creștea, de ce ar fi avut un stat nevoie de „ultima linie de apărare“ (conform unei instrucțiuni de aplicare secrete) împotriva copiilor de doisprezece ani?

1. Poate că ar fi un moment oportun să vă faceți chiar acum o idee despre asprimea lui. Soarta lui Mihail Tuhacevski, un vestit comandant al Roșiilor în Războiul Civil, a fost relativ obișnuită, ca de altfel și a familiei. Tuhacevski a fost arestat în 1937, torturat (procesele-verbale ale interogatoriilor erau pătate cu stropi de „sânge împrôscat“, sugerând că primea lovituri rapide la cap), chestionat de formă și executat fără probleme. Mai mult (iar aceasta este consemnarea lui Robert C. Tucker din *Stalin in Power: The Revolution from Above, 1928–41*): „Soția și fiica lui s-au întors la Moscova, unde prima a fost arestată după o zi sau două, împreună cu mama lui Tuhacevski, surorile și frații Nikolai și Aleksandr. Mai târziu, soția și ambii lui frați au fost uciși din ordinul lui Stalin, trei surori au fost trimise în lagăr, fiica lui minoră, Svetlana, a fost internată într-o instituție pentru copiii «dușmanilor poporului», iar apoi arestată și trimisă în lagăr la împlinirea vârstei de șaptesprezece ani, pe când mama lui și una dintre surori au murit în exil“ (n.a.).

Poate chiar *există* un motiv rezonabil să crezi povestea stalinistă. Povestea autentică — adevărul — era absolut de necrezut.

Mai mult context

Cred că în vara anului următor, 1969, am stat o oră în uriașa grădină a vilei fasciste din sudul comitatului Hertfordshire cu Kingsley Amis și Robert Conquest. Un crâmpei din conversație mi-a rămas în minte, fiindcă am reușit un calambur relativ cumsecade într-o perioadă în care încă aveam (pe bună dreptate) rezerve față de felul cum mă prezentam în compania unor adulți. Kingsley și Bob (alias „Kingers“ și „Conquers“, la fel cum viitorul autor tradus de Bob, Aleksandr Soljenițin, avea să fie numit „Soldjers“ — pronunțat *soldiers*¹), făceau praf un spectacol recent cu *Hamlet* în care prințul era homosexual, iar Ofelia era jucată de un bărbat. Privind în urmă, pare ceva aproape sobru, pentru 1969. Oricum, am spus „Fă bine și te du la mânăstire“. N-a fost cine știe ce, dar a părut să meargă.

În 1967, Kingsley publicase articolul intitulat „De ce a virat Jim cel Norocos la dreapta“. Fostul comunist se transforma într-un simpatizant laburist rezonabil de activ — înainte de-a deveni (și de-a rămâne) un conservator teribil de gălăgios. În 1968, Bob publicase *Marea teroare*, studiul lui clasic despre epurările lui Stalin din anii 1930, și era în plin proces de adunare a unui material care avea să-i

1. Soldați (en.).

aducă în 1990 titlul de „antisovietic numărul unu“, conferit într-o plenară a Comitetului Central de la Moscova. Atât Kingsley, cât și Bob erau numiți frecvent „fasciști“ în dezbaterile politice generale în anii 1960. Acuzația era doar pe jumătate serioasă (la fel cum era și dezbaterile politice generale, așa cum pare ea acum. În mediul meu, polițiștilor și chiar și agenților de circulație li se spunea „fasciști“.) Kingsley și Conquest se refereau la propriile lor întâlniri săptămânale de la Bertorelli's, pe Charlotte Street, cu formula „prânzul fasciștilor“; aici sporovăiau și chefuiau cu alți fasciști, printre care jurnalistul Bernard Levin, romancierii Anthony Powell și John Braine (un participant sporadic și foarte temut) și istoricul dezertor Tibor Szamuely. Ceea ce-i unea pe meserii fasciști era anticomunismul avizat. Tibor Szamuely știa bine ce era comunismul. Îl cunoscuse: epurare, arestare, gulag.

N-am citit *Marea teroare* în 1968 (mai degrabă aș fi citit, pe vremea aceea, poeziile lui Conquest). Dar am petrecut o oră cu ea și n-am uitat niciodată eleganța rece a următoarei remarci despre „surse“: „1. *Relatările contemporane oficiale* nu au nevoie de comentarii. Ele sunt, bineînțeles, false în privința chestiunilor esențiale, dar rămân foarte utile ca informație. (Este fals că Mdivani era un spion britanic, dar este adevărat că a fost executat.)“ Am citit recent cartea de două ori, în prima ediție (pe care probabil că am reușit s-o fur de la tata) și în ediția revizuită, post-glasnost: *Marea teroare: o reevaluare*. Când i s-a cerut să sugereze un titlu nou pentru ediția revizuită, Conquest i-a replicat editorului: „Ce părere ai de *V-am spus eu, cretinii dracului?*“ Asta întrucât cartea, revoluționară în sine în momentul apariției, a fost reabilitată masiv de atunci

încoace. La jumătatea anilor 1960 am luat parte la sute de discuții cum este următoarea (aici interlocutorii sunt tata și A. J. Ayer):

— În URSS măcar încearcă să modeleze ceva pozitiv.

— Dar nu *contează* ce încearcă să modeleze, fiindcă au omorât deja cinci milioane de oameni.

— Te tot întorci la alea cinci milioane.

— Dacă te-ai săturat de *alea* cinci milioane, sunt sigur că pot să-ți găsec alte cinci.

Iar la ora asta se pot găsi. Se pot găsi alte cinci milioane, și altele, și altele.

Pe lângă această temă, exista, în Anglia de atunci, o alta mult mai fierbinte: cea a Vietnamului. Se păstra o anume politețe în disputele despre URSS. În schimb, în disputele despre Vietnam oamenii urlau, plângeau, se încăierau, plecau trântind ușa. L-am văzut pe tata renunțând la două prietenii valoroase din cauza Vietnamului (cu A. Alvarez și Karl Miller). Căci și el, și majoritatea participanților la prânzurile fasciste (dar nu toți) susțineau în linii mari politica americană. Iar aceasta era, bineînțeles, poziția unei minorități minuscule și profund antipatizate. În primul meu semestru la Oxford (toamna lui 1968) am luat parte la o demonstrație împotriva represaliilor din Cehoslovacia. Au participat cam o sută de oameni. Am ascultat discursuri. Atmosfera a fost tristă, decentă. Comparați-o cu exaltările și văcărelile absolut imposibil de mimat, una mai zgomotoasă decât alta, ale mulțimilor din fața Ambasadei americane din Grosvenor Square, unde s-au strâns cu zecile de mii.

În 1968, lumea părea să se orienteze spre stânga mai mult decât o făcuse până atunci și decât avea s-o facă

vreodată. Însă stânga aceasta era Noua Stângă: ea reprezenta — sau s-a dovedit că reprezintă — revoluția ca piesă de teatru. Clasa „salvatorilor“ nu mai putea fi găsită în mine și fabrici; se găsea în bibliotecile și în amfiteatrele universităților. Aveau loc demonstrații, revolte, incendieri și lupte de stradă în Anglia, Germania, Italia, Japonia și SUA. Și amintiți-vă de Parisul lui 1968: baricade, teatru de stradă, adorarea tineretului („Tinerii fac dragoste; bătrânii fac gesturi obscene“), reapariția lui Marcuse (dialecticianul iernatic) și Sartre stând la colțuri de stradă și împărțind broșuri maoiste... Agonia Noii Stângi a luat forma terorismului de avangardă (Brigăzile Roșii, grupul Baader-Meinhof, gruparea Weathermen). Iar viața ei de apoi este anarhică, opunându-se celei mai noi mutații a capitalului: după imperialism, după fascism, ea se confruntă acum cu globalizarea. Putem constata aici că islamul militant nu poate fi făcut să se integreze acestui „model“ — sau oricărui altuia.

Însă roșul nu murise în 1968. Cât timp am fost la Oxford, aveau obiceiul să-ți intre în cameră: adepții, cei căliți — comuniștii prozelitiști. Și poți să adaptezi vechea glumă. Întrebare: Care este diferența dintre o mașină comunistă și un prozelitist comunist? Răspuns: Prozelitistul comunist poți să-i închizi ușa. Să ne uităm repede la o disonanță crucială: a fost posibil mereu să glumești despre Uniunea Sovietică, la fel cum n-a fost posibil niciodată să glumești despre Germania nazistă. (Hitler atrage batjocura, însă acțiunile lui o descurajează.) Nu e doar o chestiune de bună-cuviință. În cazul german, râsul se abstrage automat. *Pace* Adorno, nu poezia a devenit imposibilă după Auschwitz. Lucrul care a devenit imposibil a fost râsul. În

cazul sovietic, pe de altă parte, râsul refuză intransigent să se abstragă. Adâncirea în realitățile catastrofei bolșevice ar putea face acest lucru tot mai greu de acceptat, însă o asemenea adâncire nu va curăța niciodată acea catastrofă a râsului...

Trebuie să spun că, pentru o vreme, i-am călcat — mai degrabă pe furiș, dar foarte loial — pe urme tatălui meu în privința Vietnamului. N-a trecut mult și m-am răzgândit, după care ne-am certat pe tema asta, adeseori furibund, timp de treizeci de ani.¹ La cum văd lucrurile acum, America nu avea de ce să se implice într-o serie de convulsii îndepărtate, unde ideile interpretate în fel și chip ale unui economist german mort de mult aduceau o calamitate de proporții biblice în China, Coreea de Nord, Vietnam, Laos și Cambodgia. Continuarea războiului era, ajunsese să cred, evident intolerabilă, imposibilă, nu doar pentru ce pățea Vietnamul, ci și pentru ce pățea America. A existat o epifanie spectrală, o confirmare spectrală, când, la sfârșitul anilor 1980, numărul victimelor americane din război a fost depășit oficial de numărul sinuciderilor din rândul veteranilor. E o dovadă solidă a unei brutalizări ideologice a patriei. La întoarcere veteranii n-au găsit, după cum știm, flori și îmbrățișări, ci izolare.

1. Conquest era cu totul împotriva Vietcongului, dar sprijinul lui pentru modul în care duceau SUA războiul n-a fost niciodată răspicat și a evoluat în direcția unei atitudini mai puțin categorice. (Aici ne putem aminti că, în ciuda accentului și a comportamentului pedant, Conquest este american. Mă rog, tată american, mamă englezoaică; născut în Anglia; dublă naționalitate; acum, locuitor al Californiei. Kingsley a fost întotdeauna sută la sută sincer în chestiunea Vietnamului până în 1995, când a murit.) (n.a.)